

Принципи и функции на юридическата отговорност

Светлин Антонов

Характеристиката на юридическата отговорност като правно явление, проявяващо се в специфична система от правоотношения, по необходимост преминава през разглеждане на основните принципи, върху които е изградена нейната правна регламентация, както и функциите, които изпълнява със съществуването и реализирането си. Тяхното изясняване подпомага пълното изследване на юридическата отговорност, както и усъвършенстването на нейната законова уредба.

1. Принципи на юридическата отговорност

1.1. Понятие за правен принцип - принципите на юридическата система имат значението на основни ръководни начала, залегнали при нейното установяване, развитие и функциониране. Те в най-пълна степен отразяват развитието на обществените отношения и са конкретен израз на господстващите на съответния етап обществено-политически, икономически и правни идеи. Като ръководни начала те се отличават със своята трайност и относителна неизменност във времето. В подкрепа на казаното, е достатъчно да посочим, че и до днес редица принципи на Римското право намират приложение в различните правни отрасли. От правните принципи се ръководят както законодателя – при формулирането съдържанието на позитивното право, така и съдебната практика – при неговото конкретно прилагане¹⁰⁹.

Поради особената им значимост, тяхната първична правна уредба се намира в Глава първа от Конституцията, където са посочени основните начала, върху които се изгражда правната ни система. Тези ръководни идеи намират своето доразвитие в законодателството, където проявяват и своята специфична отраслова насоченост. Само един кратък поглед е необходим, за да ни убеди, че във всеки нормативен акт намираме декларативни правни норми, които по същество нямат характеристиката на правила за поведение, а служат преди всичко за тълкуването на останалите норми, като по този начин осигуряват точното им и безпротиворечиво приложение. Не всички принципи обаче са възпроизведени в изричен законов текст, понякога те съществуват мълчаливо в правните норми и се извеждат от тях по тълкувателен път. Това по никакъв начин не намалява тяхната стойност, но би могло да доведе до неточното им извеждане и тълкуване, поради което е препоръчително всички основни начала да бъдат изрично посочени в нормативните актове.

1.2. Принципи на юридическата отговорност - юридическата отговорност, имайки нормативен характер, се подчинява на основополагащите принципи на цялата правна система. Това са принципите на справедливостта, на законността, на хуманизма, на демократизма, на международната обвързаност и т.н.. Тук основно ще се спрем на принципите на законността и на хуманизма, които са особено важни за разглежданата материя, тъй като се съдържат във всички нейни проявни форми и във всички фази, през които по необходимост преминава тя.

1.2.1. Законността като основно ръководно начало на правото, се изразява в точното и безотказно спазване и изпълнение на законите от всички правни субекти – държавни органи, физически, юридически лица и техните общности. Ако се наемем с нелеката задача да степенуваме по важност правните принципи, то със сигурност принципът на законността е един от водещите и най-значимите. На негова основа и като негово проявление възникват и се развиват други принципи, какъвто например е принципът за равенство на гражданите пред закона (забрана за дискриминиране) – уреден изрично в чл.6 КРБ. С други принципи той е в изключително тясно

¹⁰⁹ Виж повече Ташев, Р. Обща теория на правото, С., 2005, 145-161.

взаимодействие, както е принципът за правостта, регламентиран отново от конституционна разпоредба – чл.4, ал.1.

За изследвания проблем, този принцип се проявява в правилото – *nullum crimen, nulla poena sine lege*, което води своето начало от английската *Magna Charta Libertatum* на английския крал Джон от 1215г.¹¹⁰. В КРБ това правило е възпроизведено в чл.5, ал.3 - „Никой не може да бъде осъден (санкциониран - б.м. - С.А.) за действие или бездействие, което не е било обявено от закона за престъпление (правонарушение - б.м.- С.А.) към момента на извършването му“. Това основно начало, макар и създадено за осъществяване на наказателната отговорност, е приложимо към всички останали видове юридическа отговорност – административна, дисциплинарна и гражданска. Неговият универсален характер е добре известен на правната наука и съдебна практика, което е довело до приложението му във всички видове юридическа отговорност. Когато говорим обаче за родовото понятие юридическа отговорност, неговото съдържание търпи известна редакция - няма правонарушение и санкция без закон.

Този принцип се проявява по различен начин при отделните видове юридическа отговорност, но това е съвсем естествено, предвид различните функции, които те преследват. За наказателната отговорност той е абсолютизиран, като цитираната разпоредба на Конституцията е намерила своето доразвитие в чл. 1, ал. 2 НК – „...Наказателният кодекс определя кои общественоопасни деяния са престъпления и какви наказания се налагат за тях...“, а чл. 2, ал. 1 НК пояснява – „За всяко престъпление се прилага онзи закон, който е бил в сила по време на извършването му“. Казано по друг начин, никой не може да бъде наказан, ако към момента на извършване на деянието, същото не е обявено за престъпление от НК, като за него може да му се наложи само и единствено такова наказание, което към същия момент е предвидено по вид, съдържание и размер в НК. По този начин се гарантира максималната сигурност и справедливост при осъществяването на този най-тежък вид юридическа отговорност, по отношение на субекта спрямо когото тя се реализира, тъй като с нея се засягат в най-голяма степен неговите субективни права.

При административната отговорност принципът на законността е възприет и уреден по аналогичен начин. Чл. 2, ал. 1 ЗАНН е категоричен - „Деянията, които съставляват административни нарушения, и съответните за тях наказания, се определят със закон или указ“. Разликите с наказателната отговорност идват преди всичко в две посоки: на първо място – административните нарушения и наказания са предвидени в множество нормативни актове, докато за престъпленията и наказанията е налице пълна кодификация; на второ място - административни нарушения и наказания могат да се предвиждат и в подзаконови нормативни актове. Тази възможност е предвидена изрично в ЗАНН: чл. 2, ал. 2 – „Когато нарушението на закон или указ е обявено общо за наказуемо с определено по вид и размер административно наказание, Министерският съвет и членовете на правителството, ако са овластени със съответния закон или указ, могат да определят съставите на конкретните нарушения“ и чл. 2, ал. 3 – „Общинските съвети при издаване на наредби определят съставите на административните нарушения и съответстващите на тях наказания, предвидени в Закона за местното самоуправление и местната администрация“.

Дисциплинарната отговорност ни разкрива още по-голяма специфика. Нейни проявления откриваме в почти всички сфери на общественения живот, което определя и многообразието на дисциплинарните нарушения и наказания. Тази характеристика на дисциплинарната отговорност се изразява в многобройните нормативни актове, в които тя е намерила своята уредба. Разпоредби определящи дисциплинарните нарушения и наказания откриваме в КТ, ЗДС, ЗМВР, ЗОВСРБ, ЗВО, други закони и подзаконови нормативни актове, както и в множество Устройствени правилници и

¹¹⁰Долапчиев, Н. Наказателно право. Обща част, С, 1936, стр.56.

Правилници за вътрешния ред на различни организации и учреждения. Характерни са и т.нар. Етични кодекси на определени групи служители или на различни професии. Независимо от тази своя специфика и за дисциплинарната отговорност този принцип е основен и неотменим – всички дисциплинарни нарушения и следващите се за тях наказания, трябва да са изрично и предварително определени в гореспоменатите актове.

Принципът на законността се проявява по различен начин при гражданската отговорност в зависимост от нейния вид – договорна или деликтна. По отношение на деликтната той намира израз в разпоредбите на чл. 45-54 от ЗЗД, където са посочени правонарушенията, за които тя се осъществява, както и обезщетението, което се следва за причинените вреди. Не толкова ясно е обаче проявлението му при договорната отговорност. В областта на договорните отношения е добре известен принципът за автономност на правните субекти при определяне съдържанието на договорите и санкционните последици при тяхното неизпълнение¹¹¹. Но тази автономност не е безгранична, което ясно проличава от редица законови разпоредби. Тук ще посочим само една малка част от тях. Чл. 9 ЗЗД – „Страните могат свободно да определят съдържанието на договора, доколкото то не противоречи на повелителните норми на закона и на добрите нрави“. Недействителността на договора или на отделни негови клаузи, в случая е санкционна последица за противоречието му със закона, въпреки че тази последица не може да се определи като „класическата“ гражданска отговорност, изразяваща се в обезщетяване за претърпени вреди. Добър пример за последната ни дава уговарянето на лихви, като санкция за забавено изпълнение на договорни задължения. Чл. 10 ЗЗД изрично ограничава размера на лихвата – „Лихви могат да се уговарят до размер, определен от Министерския съвет. Ако уговореният размер е по-голям, той се намалява по право до този размер“. Общозвестно е правилото, че договорите трябва да бъдат спазвани (*pacta sunt servanda*). Неговото отражение откриваме в текста на чл. 79, ал.1 ЗЗД, който цели да обезпечи изпълнението на договорите, като предвижда гражданска отговорност при неизпълнение на договорните задължения. Очевидно е, че принципът на законността е ръководно начало и за отговорността в гражданското право, но се отличава с характерната особеност при договорната отговорност, че предоставя по-голяма самостоятелност на правните субекти сами да определят и реализират нейното съдържание.

За разлика от неюридическата отговорност, която функционира на основата на свои вътрешни закономерности и принципи, юридическата отговорност е предмет на правно регулиране. Нейният вид, субекти, съдържание и обект са изцяло уредени от правните норми, а начина на осъществяване е строго формализиран. Всичко това много точно показва значението на този основен принцип за юридическата отговорност, като същевременно той много детайлно е инкорпориран в нейното съществуване и реализация.

1.2.2. Принципът на хуманизма е широко застъпен в голям брой международни и вътрешни актове, които третират проблеми в областта на юридическата отговорност. Той се въплъщава във всички видове юридическа отговорност, но неговото основно и запазено място е преди всичко в наказателната отговорност, където се предвиждат и най-тежките санкции за извършено правонарушение. Неговото развитие се дължи основно на съвременното разбиране, че наказанието не е „голо“ възмездие за стореното зло, а има съвсем друго предназначение и функции (на които е посветена втората част от това изложение).

Принципът на хуманизма включва в себе си, изпълнението на функциите на юридическата отговорност с прилагане на възможния минимум от лишения и ограничения на основните субективните права на правния субект, спрямо когото тя се

¹¹¹ Виж повече Павлова М., Гражданско право, обща част, С., 1995г. 40-45

осъществява. Той намира много широко приложно поле при предвиждането, определянето и изпълнението на санкционните последици от юридическата отговорност. Проявлението на този принцип е видно най-вече от невъзможността, обект на въздействие при реализиране на юридическата отговорност да бъдат най-ценните човешки блага – живота, здравето и достойнството, чието засягане не може да бъде оправдано, независимо от основаниято, заради което тя се осъществява. Тук е достатъчно да посочим няколко текста на вътрешното законодателство, които са в пълно съответствие и хармония с международните стандарти в разглежданата област: чл. 29, ал. 1 КРБ – „Никой не може да бъде подлаган на мъчение, на жестоко, безчовечно или унищожавашо отношение, както и на насилствена асимилация“; чл. 36, ал. 2 НК – „Наказанието не може да има за цел причиняване на физическо страдание или унижаване на човешкото достойнство“; чл. 3, ал. 1 ЗИНЗС – „Осъдените не могат да бъдат подлагани на изтезания, на жестоко или нечовешко отношение“, ал. 2 – „За изтезания, жестоко или нечовешко отношение се смятат: 1. всяко умишлено действие или бездействие, което причинява силна физическа болка или страдание, освен регламентирани в този закон случаи на употреба на сила, помощни средства или оръжие; 2 умишлено поставяне в неблагоприятни условия за изтърпяване на наказанието, изразяващи се в лишаване от достатъчна жилищна площ, храна, облекло, отопление, осветление, проветряване, медицинско обслужване, условия за двигателна активност, продължителна изолация без възможности за човешко общуване и други виновно извършени действия или бездействия, които могат да причинят увреждане на здравето; 3. унизително отношение, което уронва човешкото достойнство на осъдения, принуждава го да върши или да приеме действия против волята си, поражда чувство на страх, незащитеност или малоценност.

Друга негова изява е ограниченото засягане на основните ценности за личността – свободата, имуществото, организираността, професионалната дейност. Лишаването от свобода е най-тежкото наказание, което може да се наложи за извършено престъпление и затова при неговото налагане и изпълнение, принципът на хуманизма е намерил най-детайлното си приложение. Тук ще бъдат маркирани само най-важните моменти. Преди всичко това наказание е срочно и има определена продължителност. Само като изключение лишаването от свобода може да е безсрочно – доживотен затвор и доживотен затвор без замяна – чл. 37, ал. 2; чл. 38, ал. 1 и чл. 38а, ал. 2 НК¹¹². По време на неговото изпълнение, на субектите спрямо, които то се изпълнява, им е осигурена възможността да упражняват всички свои права, стига те да са съвместими с естеството на наказанието – „на лишените от свободата се създават условия за осъществяването на основните им права, които не са ограничени от действието на присъдата“ - чл. 31, ал. 5 КРБ.

По отношение на имуществените санкции са предвидени редица ограничения, които не позволяват те да обхванат цялото имущество и доходи на лицето. Разпоредби, уреждащи детайлно тези ограничения съществуват във всички правни отрасли предвиждащи такива санкции.

Не може да не бъде посочен и институтът на помилването, който е с много сериозни традиции в областта на наказателната отговорност. КРБ в своя чл. 98, т. 11 го урежда като правомощие на Президента, а чл. 74 НК детайлизира това негово правомощие – „Президентът може чрез помилване да опрости изцяло или отчасти наложеното наказание, а смъртното наказание, доживотния затвор без замяна и доживотния затвор - да опрости или замени“. В повечето случаи, когато президентът упражнява това свое правомощие, мотивите му са изцяло от хуманен характер.

¹¹² Чл. 38, ал. 2 НК изключва възможността наказанието доживотен затвор без право на замяна да се налага на лица, които не са навършили двадесет години в момента на извършване на престъплението, за военослужещите и във военно време – осемнадесет години, както и на бременни жени.

Също така израз на хуманизъм е, когато след реализирането на юридическата отговорност субекта, спрямо когото тя е осъществена, остава пълноценен член на обществото – с присъщия му материален, морален и здравословен ресурс. Въздействието, което е упражнено върху него, трябва да е изиграло роля за положителната му промяна, а не да е довело до неговото озлобление срещу обществото и държавата или да се изразява само във физическо, психическо и материално засягане на неговата личност.

Основните принципи на правната система, които са ръководни начала и на юридическата отговорност, намират своето продължение в някои специфични принципи, характерни преди всичко за самата юридическа отговорност. Най-важните от тях са: принципът *non bis in idem*, принципът на виновността, принципът на разнообразието.

1.2.3. Принципът *non bis in idem* е въведен още от Римското право, но е запазил своето действие и понастоящем, като същевременно е общовалиден за всички санкции. Неговото действие се изразява в невъзможността за едно и също правонарушение да бъде наложена повече от една санкция. Следва да се отбележи изрично, че този принцип се отнася за санкции от един и същи вид – само наказателни, само административни, само дисциплинарни и само граждански. Той не пречатства възможността различните видове отговорност, съответно различните видове санкции, да се налагат и реализират кумулативно, когато това е предвидено изрично в законодателството. С други думи казано, за едно престъпление може да се наложи едно наказание; за едно административно нарушение – едно административно наказание; за едно дисциплинарно нарушение – едно дисциплинарно наказание; за едно гражданско правонарушение – може да се присъди едно обезщетение за причинените вреди. Когато правонарушението представлява едновременно административно и дисциплинарно нарушение, както и граждански деликт, тогава принципът *non bis in idem* не е пречка да се реализира едновременно административна, дисциплинарна и гражданска отговорност, като се наложат административна, дисциплинарна и гражданска санкция.

1.2.4. Принципът за виновността при реализацията на юридическата отговорност е от изключително значение. За да се прояви тя в обективната действителност, е необходимо правонарушението (като нейно основание) да е извършено виновно. Вината изразява психическото отношение на дееца към извършеното от него деяние и настъпилите от това деяние вредни последици. Нейното съдържание обхваща два елемента – интелектуален и волеви. Интелектуалният се състои в съзнаването характера на извършеното деяние и с възможността от настъпване на противоправния резултат, докато волевия момент представлява отношението към настъпването на противоправния резултат. На тази основа се определят нейните различни форми и видове. Вината е единно понятие в правната ни система и в този смисъл тя е общовалидна за юридическата отговорност.

Принципът, че без вина няма отговорност, е основополагащ, но той е намерил различно развитие при отделните видове юридическа отговорност. За наказателната отговорност този принцип е абсолютизиран, което изключва възможността да се наложи наказание, ако деянието не е извършено виновно. Същевременно действа и презумпцията за невинност – деецът се смята за невинен до установяване на противното с влязла в сила присъда, което го освобождава от задължението да доказва своята невинност. При правовъзстановителната отговорност действа точно обратната презумпция и е необходимо дееца да докаже липсата на вина от негова страна. Нещо повече. Гражданското право предвижда изключения от този принцип и допуска осъществяването на юридическата отговорност без да е налице виновно поведение от дееца – чл. 49 от ЗЗД – „Този, който е възложил на друго лице някаква работа, отговаря за вредите, причинени от него при или по повод изпълнението на тази работа“. Всичко това е следствие от различните права и интереси, които охраняват тези

видове отговорност, както и от различните цели и резултати, които те преследват. Самото наличие на обективна отговорност, като изключение от правилото, доказва по недвусмислен начин, че основен принцип следван при реализирането на юридическата отговорност, е деянието на субекта, спрямо когото тя се осъществява, да е извършено виновно.

1.2.5. Принципът на разнообразието се изразява в различните начини и възможности за ответна реакция на противоправното поведение, както и разнообразните санкционни последици, които могат да бъдат реализирани. Проявлението му се открива преди всичко в предвиждането на наказателна, административна, дисциплинарна и гражданска отговорност, които трябва да отговорят адекватно на огромното разнообразие от закононарушения и качествените различия между тях. Приложимостта на отделните видове отговорност ще се определи преди всичко от ценността на обекта, върху който посяга дееца със своето правонарушение, но от значение ще бъде и кой от тях ще постигне в най-голяма степен функциите, които изпълнява юридическата отговорност. Предвидена е също така и кумулативната им реализация (основно наказателна и гражданска отговорност), когато това е целесъобразно и справедливо.

По отношение разнообразието на санкционните последици, това допринася в по-голяма степен за съответствието между тежестта на правонарушението и следващата се за него санкция, както и за успешното реализиране на целите поставени с нейното налагане и изпълнение. Всеки отделен вид юридическа отговорност определя самостоятелно видовете санкционни последици, тяхното съдържание, както и начинът им на изпълнение, ръководейки се от различните обществени отношения, които защитават и специфичните функции, които изпълняват.

С голяма доза увереност може да се направи извода, че този принцип е достатъчно добре развит при предвиждането и осъществяването на юридическата отговорност, но е необходимо неговото постоянно усъвършенстване, предвид непрекъснатата промяна в развитието на обществените отношения. Това негово развитие трябва да се състои, както в приложимостта на отделните видове отговорност, но така също и в санкционните последици, които те предвиждат.

Биха могли да бъдат посочени и други основни идеи, върху които се изгражда юридическата отговорност, но те имат преди всичко значение за отделни нейни елементи или стадии, през които тя по необходимост преминава. Такива са: диференциране и индивидуализиране на юридическата отговорност; изграждане на нетърпимост в обществото към противоправните деяния и явления, както и активното включване на обществеността при осъществяването на юридическата отговорност; предимство на превенцията спрямо репресията при противодействието на правонарушението; избягване на наказателната репресия и ограничаване на процесуалната принуда; участие на страните и гарантиране правото им на защита; принцип на обективната истина; комплексни и целенасочени действия на компетентните правни субекти, материализиращи юридическата отговорност; единство и взаимодействие между научните достижения и практическите дейности и т.н.

В заключение е необходимо да се посочи, че неотклонното следване на тези принципи и гарантирането на проявлението им при предвиждане, налагане и изпълнение на охранителните мерки, изпълващи съдържанието на юридическата отговорност ще обезпечи в максимална степен целите и резултатите, които се преследват с нейното осъществяване. От друга страна, пренебрегването им ще превърна тази дейност, до също толкова опасна и вредна за обществото и отделните граждани, колкото опасни и вредни са деянията, на които тя трябва да противостои.

2. Функции на юридическата отговорност

Юридическата отговорност е предназначена да охранява общозадължителния характер на правните норми и определения от тях начин на регулиране на общест-

вените отношения¹¹³. Това свое предназначения тя изпълнява по различни начини. По отношение на правонарушителя юридическата отговорност има принудително въздействие, формите на които са в зависимост от вида на санкционната последица, която се определя и реализира. Също така, тя оказва възпитателно и предупредително-възпиращо въздействие спрямо правонарушителя и другите членове на обществото, с което се постига определен превантивен ефект. Функциите на юридическата отговорност представляват въздействието, в което се проявява тя, по отношение на правонарушителя и другите правни субекти, посредством което осъществява и предназначението си¹¹⁴.

Различните функции на юридическата отговорност се определят от видовете въздействие, в които тя се проявява и целите, които се преследват с нейното реализиране. На тази плоскост ясно се очертават регулативната, превантивната, принудителната и охранителната функция на юридическата отговорност.

2.1. Регулативната функция на юридическата отговорност има своето двойко проявление. На първо място, юридическата отговорност има изцяло нормативна основа. Тя е комплекс от правни норми, които са част от позитивното право. Затова тя предписва определено поведение на правните субекти – да не извършват определени деяния, заради угрозата от санкциониране или да извършват определени деяния, отново подтиквани от заплахата от санкциониране. Нормативният характер на юридическата отговорност придава онази задължителност на предписаното от нея поведение. По този начин нейните повели излизат от сферата на препоръчаното поведение, като придобиват изцяло задължителен характер, по изричната воля на законодателя, а тяхното нарушаване води до санкциониране на отклонилия се правен субект. В това, най-общо казано, се изразява първичната регулативна функция на юридическата отговорност. Така на следващо място, ние стигаме до вторичното проявление на нейната регулативна функция. Вторичната регулативна функция бихме могли да определим като класическа, тъй като се изразява в реализиране на санкционните последици и води до възникването на нови обществени отношения. Тези вторични обществени отношения имат охранителен характер. Те възникват и се развиват само защото са нарушени първичните обществени отношения, които са предназначени да охраняват. Нормативната определеност им придава формата на правоотношения, в които се определя видът, съдържанието и изпълнението на санкционните последици. Регулативният характер ясно проличава и в нормативното определяне на субектите, съдържанието и обекта на тези правоотношения, както и строго формализираното им протичане. Чрез възникването и развитието на тези правоотношения, юридическата отговорност от статично преминава в динамично състояние и остава в такова до момента на окончателното реализиране на санкционната мярка. Конкретното им проявление се изразява в наказателно, административно, дисциплинарно или гражданско правоотношение, което ще се определи в зависимост от видът на правонарушението и санкционната последица, която ще се реализира. На тази основа юридическата отговорност определя по задължителен начин, поведението, което трябва да предприемат субектите на тези правоотношения, за да се постигнат онези общественозначими цели, към които тя е непосредствено насочена. Евентуалното отклонение от това поведение, би довело до възникването и развитието на ново правоотношение за реализиране на юридическа отговорност, спрямо субекта неизпълнил предписанието на правните норми.

2.2. Превантивната функция на юридическата отговорност също като регулативната има двойко проявление. Основно тази функция се проявява преди извършване на правонарушението и реализиране на юридическата отговорност, т.е. със самия факт на своето съществуване тя осъществява своята първична превантивна

¹¹³ Бойчев Г, Юридическа отговорност, С., 1994г., 52.

¹¹⁴ Виж повече, цит. съч., 51-61.

функция. Вторичното проявление на превантивната функция се наблюдава след извършване на правонарушението – при реализиране на санкционните последици. Поради тази причина вторичното проявление ще се разгледа едновременно с принудителната функция.

Превантивната функция на юридическата отговорност изпълнява своето предназначение посредством възпитателното и предупредително-възпиращото въздействие спрямо правните субекти. По този начин тя им указва директно желаното и общественоприемливо поведение.

2.2.1. Възпитателно въздействие на юридическата отговорност - нормите уреждащи юридическата отговорност оказват голямо влияние при формиране на общественото и индивидуалното съзнание. Изричната забрана на определени деяния е достатъчно ясен знак за тяхната укоримост и неприемливост за обществото. Тази категоричност направлява съзнанието на гражданите в желаната от правните норми и диктувана от обществения интерес посока. Ако погледнем от обратната страна ще стигнем до извода, че обществените отношения, на които посягат тези деяния са особено важни и ценни за обществото, което именно е причината за поставянето им под изричната закрила на правото. Колкото по-важни и ценни са определени обществени отношения, толкова по-укорими и недопустими са посегателствата над тях, съответно и толкова по-тежки са санкционните последици за тяхното нарушаване. Всичко това трябва допълнително да изостри индивидуалното и общественото съзнание за укоримостта на такива деяния и нуждата от тяхното избягване и евентуално предотвратяване. Възпитателното въздействие е от изключително важно значение, защото води до създаване на вътрешна потребност на всяко лице и съзнание в обществото за необходимостта от ненарушаване предписанията на правните норми. Несъмнено едно такова развитие на обществения живот е за предпочитане пред реализирането на различните видове юридическа отговорност.

2.2.2. Предупредително-възпиращо въздействие – формирането на уважение и съобразяване с предписанията на правото в индивидуалното и общественото съзнание е едната страна на превантивната функция на юридическата отговорност, тя е по-опосредената и абстрактна нейна страна. Другата се изразява в предупредително-възпиращото въздействие. Тази друга страна можем да определим като непосредствена и конкретна. Основание за това ни дава механизма на нейното проявление в действителността. Заплахата от санкция по недвусмислен начин влияе върху мотивационните процеси протичащи в психиката на отделните граждани. Ясната представа, че извършването или неизвършването на дадено деяние ще доведе до определена санкция, в повечето случаи е в състояние да възпре лицето от осъществяването му. Ще се създаде и прояви толкова често сочения в научната литература контрамотив срещу извършването на правонарушения. Този контрамотив, който трябва да противостои на онези лични мотиви, които тласкат лицето към задоволяването им по начин, некореспондиращ с интересите на обществото. Така се разкрива в известна степен корекционното действие на предупредително-възпиращото спрямо възпитателното въздействие. Когато в съзнанието на лицето не се е формирало положително, а отрицателно отношение към необходимостта от спазване на предписанията на правните норми, тогава единствено угрозата от санкция би могла да му въздейства по такъв начин, че да се въздържа от извършване на правонарушение. Само по този начин би се преодолял този дефицит в съзнанието на лицето и би се постигнала превантивната функция на юридическата отговорност.

2.3. Принудителната функция на юридическата отговорност е най-лесно забележимата и същевременно основната нейна функция. Изразява се в определянето и изпълнението на санкционните последици за извършеното правонарушение. Така по най-категоричен начин се противодейства на онези деяния, които са в разрез с поддържаните и регулирани от държавата обществени отношения. За някои от видовете юридическа отговорност единствено тя е непосредствената цел, докато останалите

функции са само възможен и допълнителен резултат. Със своята принудителната функция, юридическата отговорност засяга пряко лични и материална блага на правните субекти, а понякога намира израз и във физическа принуда спрямо тях. Принудителното въздействие може да има наказателен или правовъзстановителен характер.

Наказателният, известен още като репресивен характер обхваща наказването на субекта, осъществил противоправното деяние. С налагането и изпълнението на наказанието се засягат различни субективни права и интереси на правонарушителя, които намират своето конкретно проявление в зависимост от вида, съдържанието и начинът на изпълнение на самото наказание. Това наказване намира своето основание и оправдание в извършеното неправомерно деяние, то е неговата неблагоприятна последица, която деецът трябва да претърпи по силата на правните норми. Тази ответна реакция, която е изцяло предоставена в компетенциите на държавата, трябва да е адекватен и справедлив отговор на извършеното правонарушение, за да може да постигне всички посочени функции и желани цели при нейното осъществяване. Именно затова репресията винаги е насочена към постигането и на определена превенция – лична и генерална. Съчетаването на репресия и превенция води едновременно до засилване и допълване действието на различните функции на юридическата отговорност. По този начин в най-голяма степен би се гарантирало постигането на най-важната нейна задача – недопускане на нови правонарушения.

Това вторично проявление на превантивната функция освен, че следва извършването на правонарушение, се отразява по различен начин в зависимост от това кой е нейния обект – личността на правонарушителя или останалите членове на обществото. Както беше посочено вече, по отношение на правонарушителя се реализира определена принуда, изразяваща се в отнемане или ограничаване на неговите блага. Наред с тази принуда, в съдържанието на някои наказания се включва и изпълнението на определени възпитателни мерки, имащи основно предназначение да превъзпитат лицето, спрямо което се упражняват – да премахнат от неговото съзнание асоциалните възгледи като на тяхно място се възприемат просоциални такива. За наказанията, които нямат такъв елемент в съдържанието си, се очаква да въздействат превъзпитателно на наказания със самото си репресивно действие, демонстрирайки му по този начин укоримостта на неговото поведение, както и нуждата да преосмисли и промени ценностната си система. Предупредителното въздействие на репресията се състои във въздействието върху психиката на правонарушителя, показвайки му недвусмислено, че при извършването на ново правонарушение ще бъде подложен отново на неблагоприятно въздействие, като по общо правило то би било още по-тежко от настоящото. И тук е необходимо предупредителното въздействие да изгради контрамотив у лицето за извършването на правонарушения за в бъдеще.

За останалите членове на обществото вторичното не се различава толкова съществено от първичното проявление на превантивната функция на юридическата отговорност. Основната разлика се изразява в това, че с оглед на извършеното вече правонарушение, неговия субект е подложен на принудително въздействие, което нагледно показва на всички останали граждани неговата неприемливост, предизвиквайки у тях съзнателна реакция на възприемане и затвърждаване на уважението към обществените интереси и ценности. От друга страна, репресията мотивира тези лица към въздържане и неизвършване на такива деяния, показвайки им неблагоприятните последици, на които ще бъдат подложени при евентуалното тяхно нарушаване. Допълнителната особеност се съдържа в евентуалното косвено засягане и на други лица в резултат на упражнената репресия. Не рядко засягането на лични, професионални и имуществени права на определен субект влече след себе си засягане на права и интереси на лица от неговия социален кръг. Това също, в немалка степен води до постигане на възпитателно и предупредително въздействие по отношение на тези лица.

Следва изрично да се подчертае, че за да може юридическата отговорност да изпълнява превантивната си функция е нужно тя да бъде реализирана винаги, когато има извършено противоправно деяние. Тук на преден план излиза особено важната роля на държавните органи, които трябва да контролират спазването на наказателното и административното законодателство, където са регулирани и защитени най-ценните за обществото отношения и където се проявяват най-тежките форми на противоправно поведение – престъпленията и административните нарушения. Невъзвратимостта на наказанието и неговата справедливост винаги оказват изключително силно въздействие върху индивидуалното и общественото съзнание и поведение. Само по този начин би се създадо положително отношение на правните субекти към регулираните и защитени от правото обществени отношения и биха се ограничили в максимална степен правонарушенията.

Правовъзстановителният характер на принудителната функция на юридическата отговорност се изразява в обезщетяване на правният субект, който е претърпял вреди от неправомерното деяние. Така се постига едно преразпределение на вредите, като те се възлагат на субекта, чието поведение ги е предизвикало. По този начин той се задължава да обезщети кредитора за всички неблагоприятни последици – от имуществен и неимуществен характер, които са причинени от правонарушението. Посягайки на имуществените права на длъжника принудата цели да изравни юридическото и фактическо положение такова, каквото е било то преди кредиторът да бъде увреден¹¹⁵. С постигането на това принудителната функция на гражданската отговорност изпълнява своята основна цел, заради която в крайна сметка и съществува в правния мир. Тя няма наказващ характер и не цели наказването на длъжника, което да доведе до положителни промени у неговата личност. Точно обратното – насочена е изцяло към кредитора и цели неговото имуществено удовлетворяване.

Въпреки тази нейна основна характеристика, трябва да се признае, че и тук принудата оказва определено превантивно въздействие, което може по-точно да се определи като стимулиращо. Така съзнанието и поведението на правните субекти се насочва към точно изпълнение на поетите задължения, както и към съобразяване и ненакърняване на правата на другите правни субекти. Това стимулиращо въздействие е само допълнителен резултат, който не е целен непосредствено, но неговото постигане значително подобрява ефективността на правовъзстановителната отговорност. От друга страна, неговото непостигане по никакъв начин не би могъл да дискредитира нейната рационалност, стига тя да е изпълнила основното си предназначение – обезщетяване на лицето претърпяло вреди.

2.4. Охранителната функция на юридическата отговорност, която се нарича още и защитна, е пряко насочена към защита на правата и законните интереси на всички правни субекти. Тя също се осъществява по два начина. Преди всичко с правилата за поведение отразени в правните норми на субектите на правото се забраняват определени деяния или се задължават към определени действия и бездействия. Тези правила за поведение защитават едновременно обществения интерес и този на отделните субекти. По този начин правата и интересите на правните субекти намират юридическо признание и същевременно нормативна охрана, изразяваща се във възможността те да бъдат защитени с реализиране на юридическата отговорност. Точното изпълнение на предписанията на правните норми защитава тези права и интереси, като обезпечава на техните носители възможността да ги упражняват във всеки един момент, съобразно предписанията на правото.

Когато бъдат нарушени установените забрани или не са изпълнени правните задължения, следва непосредственото осъществяване на юридическата отговорност, която е насочена към преустановяване на противоправното поведение и недопускане за в бъдеще на други правонарушения. В тази насока е и възможността, да

¹¹⁵ Виж повече Конов Т., Подбрани съчинения, С., 2010г., 22-31.

се компенсират лицата претърпели вредни последици от извършеното правонарушение. Като осигурява защита при всяко конкретно неправомерно деяние, препяствайки неговото продължаване и ограничавайки възможността за повторното му извършване занапред, както и с обезщетяване на причинените вреди, охранителната функция на юридическата отговорност придобива своя комплексен характер. Но тя не остава безразлична към правата и на правонарушителите. Като урежда конкретното съдържание на всички охранителните правоотношения, в които се реализира юридическата отговорност, правото защитава правата и интересите на всеки правонарушител. По този начин се определят какви негови блага могат да бъдат отнети или ограничени и се препяства възможността от засягането на други негови субективни права. Също така се осигурява безопасността на дееца, когато е налице заплахата от неправомерни действия спрямо него, като някакъв вид „възмездие“ за стореното. С осигуряването защитата и на правата на правонарушителите, охранителната функция стига до своя всеобхватен характер и завършен вид.

ЛИТЕРАТУРА

1. Айдаров Йордан, Криминология, С., 2002г.
2. Бойчев Георги, Юридическа отговорност, С., 1994г.
3. Дерменджиев, Костов, Хрусанов, Административно право на РБ, С., 2012г.
4. Долапчиев Никола, Наказателно право. Обща част, С., 1936г.
5. Конов Траян, Подбрани съчинения, С., 2010г.
6. Манев Никола, Наказателно-процесуално право, С., 2010г.
7. Милкова Димитрина, Обща теория на правото, С., 2009г.
8. Мръчков Васил, Трудово право, С., 2010г.
9. Ненов Иван, Наказателно право на РБ, обща част, С., 1992г.
10. Павлова Мария, Гражданско право, обща част, С., 1995г.
11. Стойнов Александър, Наказателно право, обща част, С., 1999г.
12. Ташев Росен, Обща теория на правото, С., 2005г.
13. Трайков Здравко, Наказателно-изпълнително право, С., 2007г.

За контакти:

Ас. Светлин Антонов, Катедра “Наказателноправни науки”, Русенски университет “Ангел Кънчев”, e-mail: spantonov@uni-ruse.bg